ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМ. Г.С.КОСТЮКА АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

УДК 159.923.4

ЛЕКО
Богдан Аркадійович

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АЛКОГОЛЬНОЇ УСТАНОВКИ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

19.00.01 - загальна психологія, історія психології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1997

Ав 36.883

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Чернівецькому університеті ім. Ю.Федьковича

ЛННБ України ім.В.Стефаника
00760982 (W)

Наукові керівники: - доктор медичних наук, професор
Сандуляк Леонтій Іванович

- кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Чепа Мирослав - Любомир Андрійович

159.9
159.9(100)(091)

Офіційні опоненти: - дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор,
Синьов Віктор Миколайович

- кандидат психологічних наук, доцент
Хомик Володимир Степанович

Провідна організація: - Львівський державний університет ім. І.Франка

Захист відбудеться 4 березня 1997 р. об 11^{00} годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.48.01. в інституті психології ім. Г.С. Костюка АПН України за адресою: 252033, Київ-33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України.

Автореферат розісланий 2 лютого 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
канд. психол. наук М.І.Алексєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Успішне вирішення проблем і завдань, які постають перед людиною і суспільством, починається з їх адекватного сприйняття й усвідомленої оцінки, що затруднюється постійним зростанням алкоголізації народу, спричиненої як намаганням втекти від дійсності, так і спробами відновити психо-емоційну рівновагу та оптимальний стан організму. Та усуненням нервової напруги і смаковим задоволенням дія алкоголю - найдоступнішого наркотика - не обмежується: надмірне його вживання веде до незворотних негативних наслідків. Вплив алкоголю, як відомо, індивідуалізується в залежності від генетичних, психологічних і фізіологічних особливостей організму.

Історія вивчення проблеми алкоголізму свідчить про наявність чималої кількості теорій (соціальних, біологічних, психологічних), більшість з яких намагаються пояснити феномен алкоголізму через базові психологічні особливості алкоголіків, обминаючи, як правило, їх темпераментальні характеристики. Виключенням є дослідження темпераменту алкоголіків, здійснене І.В. Стрільчуком.

Порушена нами проблема набуває особливої ваги, бо йдеться про майбутню інтелігенцію - студентів. Необхідно в противагу установці очікування позитивної дії алкоголю формувати у них свідому антиалкогольну установку, що вимагає вивчення та врахування взаємозв'язку між індивідуально-типологічними особливостями особистості та вживанням нею алкоголю; схильністю до потрапляння в алкогольну залежність.

Проблема алкоголізму досліджувалась, зокрема, Б.С. Братусем, І.Н. П'ятницькою, Б.М. і М.Б. Левіними, В.А. Рязанцевим, інш.; найбільша увага у вказаних дослідженнях приділяється вивченню соціальних і фізіологічних аспектів вживання алкоголю. В Україні інтерес науковців зосередився переважно на асоціальній поведінці учнів і молоді: девіантних її відхиленнях (В.А. Татенко, Т.М. Титаренко);

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

впливі ранньої алкоголізації на світосприйняття (В.С. Хомик, Н.Ю. Максимова); наркоманії (О.Г. Чередниченко); проблемі важковиховуваних підлітків (А.Г. Антонова, Н.Ю. Максимова, С.І. Яковенко). Однак, зв'язок між вживанням алкоголю та типом темпераменту майже не потрапляв у поле зору дослідників. До цього слід додати, що об'єктом аналізу були переважно хворі на алкоголізм, в той час як ми акцентуємо увагу на вивченні здорових людей з метою попередження вживання алкоголю.

Об'єктом дослідження є алкогольна установка в залежності від індивідуально-психологічних властивостей особистості.

Предмет дослідження - зв'язок індивідуально-типологічних характеристик студентів з особливостями формування їх алкогольних установок.

Метою даного **дослідження** є визначення взаємозв'язку між індивідуально-психологічними особливостями студентів та їх алкогольними установками, аналіз факторів, що формують ставлення студентів до вживання алкоголю.

Аналіз наукової літератури з проблеми та результатів наукових експериментів дозволив сформулювати таку гіпотезу дослідження: взаємозв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками особистостей студентів та особливостями формування у них алкогольних та антиалкогольних установок робить представників певних темпераментів більш вразливими до вживання алкоголю через схильність до формування у них залежності від алкоголю та складність створення антиалкогольної установки.

Для перевірки гіпотези та досягнення мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1) проаналізувати теоретичні підходи до проблеми вживання алкоголю, розробити концептуальну модель дослідження алкоголізму

та схильності до нього; визначити зміст понять алкогольна та антиалкогольна установка;

2) вивчити прояви типів темпераменту опитуваних у стані психологічної рівноваги (статичні) та при її порушенні (динамічні);
3) провести констатуючий експеримент з метою виявлення мотивів і обставин алкоголізації студентів та їх залежності від індивідуально-психологічних особливостей;
4) визначити роль і місце фізкультури та спорту в утриманні студентів від вживання алкоголю;
5) розробити практичні рекомендації по формуванню антиалкогольних установок у студентів.

Методологічну основу роботи становлять системний підхід, що базується на порівняльному, аналітико-синтетичному, типологічному методах дослідження; вчення про темперамент і тип нервової системи І.П. Павлова, В.С. Мерліна, В.Г. Норакідзе, В.Г. Русалова; теорії темпераменту та психологічні типології особистості К.Г. Юнга, Г.Айзенка, Я.Стріляу; вчення про установку Д.Н. Узнадзе, М.Сміта, Ш.А. Надірашвілі.

Методи дослідження: тестування за ЕРІ Г.Айзенка у стані психологічної рівноваги опитуваних та при її порушенні, визначення рівня загальної особистісної тривожності за Дж.Тейлором та Ч.Спілбергером; індивідуальні та групові бесіди, анкетування, спостереження за поведінкою опитуваних, статистико-математичні методи обробки результатів експерименту, який проводився в період з 1989 по 1994 рр. і проходив у три етапи: підготовчий (визначення типу темпераменту опитуваних), констатуючий і формуючий. В дослідженні взяли участь 814 студентів Чернівецького держуніверситету.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше проведений аналіз взаємозв'язку між індивідуально-психологічними особливостями

особистостей студентів та їх ставленням до вживання алкоголю; визначені поняття алкогольної й антиалкогольної установок, проаналізовані їх особливості та специфіка; діагностовані статичний і динамічні прояви темпераменту студентів, що може стати основою формування їх антиалкогольної стійкості, передбачення та попередження алкогольної залежності.

Теоретичне значення роботи полягає в подальшому розвитку вчення про тип темпераменту як передумову формування певної установки особистості, зокрема, до вживання алкоголю та схильності до створення алкогольної залежності; поглибленні знань про розвиток алкогольних установок студентів; визначенні понять "алкогольна" та "антиалкогольна" установки; виділенні в складі темпераменту його статичних і динамічних проявів.

Практична цінність роботи полягає у розробці рекомендацій для попередження та подолання вживання алкоголю студентською молоддю; формування антиалкогольної установки; результати дослідження можуть використовуватись в процесі створення системи психологічного захисту індивіда, необхідної в стресогенній ситуації.

Надійність та вірогідність наукових результатів обумовлені цілісною організацією дослідження відповідно до його мети та завдань, використанням адекватних та взаємодоповнюючих методів дослідження, поєднанням математичних методів обробки експериментальних даних з якісним їх аналізом та систематичною оцінкою; достатньою репрезентативністю вибірки.

На захист виносяться такі положення:

1. В структурі темпераменту можна зафіксувати статичний та динамічні його прояви, що залежать від психо-емоційного стану особистості.
2. Алкогольна установка особистості має специфічну структуру й

особливості.

3. Ставлення студентів до вживання алкоголю диференційоване в залежності від їх індивідуально-психологічних особливостей.
4. У представників кожного типу темпераменту можна виділити типову алкогольну установку.
5. Представники певних типів темпераменту більш схильні до формування алкогольних установок та залежності.

Апробація роботи. Основні положення дисертації викладено у ході обговорення на кафедрах фізіології та психології ЧДУ; на наукових конференціях - "Соціологічні дослідження та соціальні технології" (Кіровоград, 1989), "Суспільна свідомість в умовах оновлення соціалізму" (Кривий Ріг, 1989), "Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі" (Чернівці, 1993), "Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика" (Київ-Чернівці, 1995), "Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми" (Чернівці, 1996), II-му з'їзді Товариства психологів України "Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні" (Київ,1996). Всього по темі роботи опубліковано 8 друкованих праць.

Впровадження в практику. Теоретичний аналіз і результати експериментального дослідження проблеми використовуються в процесі формування системи психологічного захисту студентів, а також спортсменів - стрільців з лука; професійного відбору та підготовки тілоохоронців до охоронного агенства "Альфа". Матеріали дослідження включені в розроблений курс лекцій з "Валеології", який читається для студентів ЧДУ.

Структура та об'єм роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, практичних рекомендацій, списку літератури (123 найменування праць авторів СНД та 25 - іноземних авторів) і додатків. Об'єм основної частини роботи - 186 сторінок машинопису, ілюстрованого 34-ма таблицями та 5-ма малюнками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначені його мета, предмет і завдання, наукова новизна, сформульована гіпотеза, висуваються положення, що виносяться на захист, вказуються методологічні засади, характер методики вивчення теми, теоретичне та практичне спрямування роботи.

У першому розділі "Теоретичні аспекти формування залежності від алкоголю" аналізуються теоретичні та експериментальні підходи до проблеми.

Вивчення властивостей та наслідків вживання алкоголю має давню історію. Теоретичні уявлення про алкоголізм почали формуватися у XVIII ст. В процесі створення наукової концепції алкоголізму він по черзі вважався: моральним недоліком, симптомом психологічного захворювання, хворобою, в результаті якої порушується психо-фізіологічне функціонування організму. З утвердженням положення про алкоголізм як хворобу вчені звернулися до аналізу різних його аспектів: причин вживання алкоголю; зв'язку між особистістю алкоголіка, організмом і характером протікання хвороби; медико-клінічних аспектів проблеми. Серед комплексних досліджень проблеми слід виділити праці І.С. Братуся, в яких висвітлені не лише психологічні причини алкоголізму і характерні особливості алкоголіків, а й перевага психологічного очікування у створенні стану сп'яніння й ігрової поведінки п'яного. Внаслідок процесу "омолодження" алкоголізму увага вчених (Б.М. та М.Б. Левіних, А.Є. Личко, Н.Ю. Максимової, В.С. Хомика та інш.) перемістилася на проблему алкоголізації молоді. В сучасній науці сформувалися 2 основні підходи до вживання алкоголю: 1) орієнтація на тверезість; 2) допустимість незначного вживання алкоголю.

Різні аспекти проблеми алкоголізму, особливо соціально-медичний,

вивчені досить докладно, та об'єктом аналізу майже завжди є вже хворі на алкоголізм, індивідуальні ж особливості потенційно схильних до формування алкогольної залежності рідко в центрі уваги дослідників, а вказаний у роботі аспект: взаємозв'язок між темпераментом студентів і їх ставленням до вживання алкоголю, - не розглядався взагалі.

В зарубіжній науці дослідження проблеми йшло в напрямку пошуку генетичних і психологічних причин вживання алкоголю, вивчення характеристик особистості алкоголіка (інтровертована спрямованість, що суперечить його спробам вирішувати проблеми екстравертованим способом (Р.Петтифор, Д.Коллі, С.Баррера)); занижена чи ворожа самооцінка (J.Hull), що корелює з невротичними рисами (Доерті, Паркер); намагались сформувати уявлення про особистість до-алкоголіка. В результаті виділилися 3 групи теорій алкоголізму, кожна з яких визначила й окремі характеристики схильних до даного захворювання: біологічні, що концентрують увагу на вивченні генетичних чинників хвороби (Д.Гудвін); поведінкових відхилень в діяльності дитини: нестриманість, невитривалість, неуважність, - зумовлених недоліками функціонування ЦНС внаслідок морфологічних вад мозку (A.Alterman, R.Tarter, W.McCord); психологічні, що трактують алкоголізм як результат психічних порушень чи схильності; пояснюють потяг до спиртного автосугестивним впливом алкоголіка; виділяють 3 основні причини виникнення алкогольної залежності: пошук чуттєвого задоволення, конфлікт між компонентами особистості, закріплення в минулому, - і вважають, що поведінка людини, близька до алкогольної, може свідчити про ймовірність її захворювання на алкоголізм (E.Blum, R.Crowley, H.Barry, інші); охарактеризували алкоголіків і встановили психологічні особливості, що можуть впливати на перебудову особистості по "алкогольному типу", визначили "категорію ризику", яку становлять: 1) діти батьків-алкоголіків; 2) підлітки - любителі спиртного, особливості яких нагаду-

ють дорослих алкоголіків (L.Levy, F.Puzzo, S.Machover); H.Barry виділив особливості до-алкоголіка: екстравертованість, асоціальність, схильність до депресії та суіциду, недостатній самоконтроль, погані стосунки з батьками; C.MacAndrew розробив тест для вирізнення алкоголіків і виділив їх групи: "шукачі нагороди" та "уникаючі покарання"; соціальні теорії, які аналізують соціально-психологічні причини зловживання спиртним.

Не дивлячись на значну кількість досліджень, алкоголізм і схильність до нього залишаються й досі малодослідженою проблемою.

До початку надмірного вживання алкоголю в особистості формується алкогольна установка - стан психологічної готовності індивіда до реалізації потреби у вживанні алкоголю у відповідній об'єктивній ситуації. З формуванням алкогольної залежності відбувається переакцентуація алкогольної потреби: з засобу отримання задоволення, розслаблення, власне алкоголь перетворюється на ціль алкоголізації. З фіксацією алкогольна установка все більше усвідомлюється питущим, та часто проявляється як нав'язлива, не завжди контрольована ідея.

Оскільки зруйнувати алкогольну установку можна лише, вилучивши одну із її складових: внутрішню - потребу в алкоголі, чи зовнішню - алкогольну ситуацію (що можливо лише при відсутності першої), - зусилля слід спрямувати на нейтралізацію впливу тих складових особистості, що можуть сприяти формуванню схильності до вживання алкоголю, потреби в ньому. На нашу думку, такою складовою є темперамент, який виражає динамічний аспект потреби і безпосередньо пов'язаний з поведінкою людини.

Для формування антиалкогольної установки (стану психологічної готовності особистості до свідомої відмови від вживання алкоголю в критичній ситуації, що обумовлюється потребою суб'єкта в тверезому способі життя) важливо не допустити появи алкогольної потреби та

фіксації алкогольної установки.

Другий розділ "Роль темпераменту в детермінації та регуляції поведінки та діяльності людини" містить опис основних етапів дослідження й аналіз результатів розвідувального експерименту, проведеного на початку дослідження, яке складалося з трьох послідовних етапів:

1. Підготовчого, під час якого визначався тип темпераменту студентів та окремі його прояви у різних психо-емоційних станах індивідів за тестом ЕРІ Г.Айзенка, при допомозі проведення індивідуальних та групових бесід з опитуваними, спостереження за їх поведінкою.
2. Констатуючого, в ході якого аналізувалися особливості алкогольних установок студентів різних темпераментів на основі їх анонімного анкетування.
3. Формуючого, що полягав у проведенні математичної обробки, аналізі отриманих результатів та визначенні системи спеціальних засобів впливу з метою попередження алкогольної установки.

З часу початку вивчення темпераменту вченими сформульовані різні його концепції, поступово вдосконалювалася методика його визначення та аналізу.

Однак, різні методи дослідження темпераменту ігнорують його психодинамічну природу і здатність до змін під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, через що закономірний сумнів у можливості діагностувати саме тип темпераменту, а не його прояв.

Вважаємо, що сучасні методи дослідження темпераменту визначають прояв типу темпераменту, бо не враховують ситуативних обставин та динамічну природу психічного.

На першому етапі дослідження нами був проведений розвідувальний експеримент з 47-ма студентами з метою уточнення теоретичних засад роботи, в ході якого аналізувалися зміни показників за

тестом EPI Г.Айзенка до і після впливу на емоційно-психологічний стан опитуваних. Порівнювалися результати тестувань студентів у стані відносної психологічної рівноваги та після її порушення шляхом штучного створення стресової ситуації.

Отримані дані засвідчили, що внаслідок руйнування психічної рівноваги в усіх опитаних змінилися значення обох показників; в абсолютній більшості випадків інтровертованість та невротизм зросли, їх одночасне збільшення відбулося у 38,3% студентів. Особливо сильні зміни показника невротизму. Достовірність даного висновку підтверджується статистично - критерій t Стьюдента дорівнює $t=2,48$ ($p<0,05$). У декого з опитаних виникла переорієнтація прояву типу темпераменту в напрямку посилення меланхолічних і холеричних рис.

Встановлено також зв'язок між рівнем загальної тривожності студентів, визначеної за тестами Ч.Спілбергера та Дж.Тейлора, і ступенем прояву в них невротичних рис до та після експериментального втручання.

Нами зафіксовано, що різниця у відповідях на питання тесту EPI значніша, ніж загальні кількісні зміни, що, на нашу думку, є свідченням вольових компенсаторсько-адаптивних зусиль по збереженню психологічної рівноваги.

Аналіз отриманих результатів засвідчив зростання невротичних показників та рівня тривожності студентів.

Надалі ми вважаємо за доцільне прийняти такі робочі назви, як статичний прояв темпераменту (при відносній психологічній рівновазі стану опитуваного і наявності лише фонових показників психо-емоційної напруженості і саме в такому значенні в роботі використовується термін "тип темпераменту") та динамічні прояви - при додаванні будь-якого стресогенного фактору, що веде до зростання невротизації.

На додатковому етапі дослідження нами порівнювались прояви

темпераменту опитуваних у стані емоційно-ейфоричного збудження з попередніми тестуваннями за EPI статичного та динамічного (опитувані мали тривожно-депресивний настрій) проявів темпераменту. В результаті виявлена певна відповідність у напрямку змін значень інтроверсії та невротизму в 2-му та 3-му тестуваннях, що ілюструє така таблиця:

тестування за EPI	зміни значень інтроверсії, невротизму та обох показників одночасно											
	зростання						спадання					
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
	I ↑		N ↑		IN ↑		I ↓		N ↓		IN ↓	
друге	29	61,6	27	59,6	19	42,5	11	23,4	11	23,4	6	10,6
третє	31	66,0	33	70,0	23	49,0	12	25,5	12	25,5	3	6,0

та наочно демонструє напрямок векторів на графіку (суцільний - у другому тестуванні, пунктирний - у третьому (Мал. 1)).

Лише в одного студента відбулися абсолютно протилежні зміни. Переорієнтація ж прояву типу темпераменту частіше відбувається під час позитивного емоційного збудження опитуваних, ніж у тривожно-стресогенному стані.

Існує кореляція між кількісними змінами показників тесту EPI у другому та третьому опитуваннях відносно значень базового тестування. Коефіцієнт кореляції Браве-Пірсона для значень змін інтроверсії - $r = 0,33$; невротизму - $r = 0,64$ (це показник сильної кореляції, так як достовірне (критичне) значення $r < 0,42$).

Різниця у відповідях на питання тесту у третьому опитуванні не менш значна, ніж у другому, та не ідентична йому.

Зростання інтроверсії, невротизму, зміни у відповідях пояснюються

виникненням механізму захисту від зовнішніх впливів; чим більше змінюються показники, тим більші вимоги до адаптивних можливостей людини.

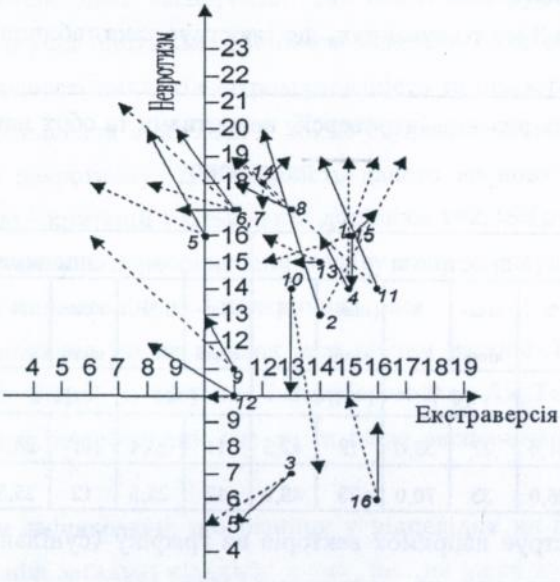

Мал.1

Підсумовуючи результати попереднього експерименту, можна зробити такі проміжні висновки:

1. У структурі темпераменту можна диференціювати статичний (відносний, потенційно готовий до змін) і динамічні його прояви; останні обумовлюються порушенням емоційно-психологічної рівноваги особистості.
2. Динамічні прояви темпераменту, їх знання, величина і напрямок змін створюють можливість керувати поведінкою в стресогенній ситуації, підсилювати адаптивні здібності, що сприяє попередженню звертання людини до алкоголю.

У третьому розділі "Аналіз психологічної структури алкогольних

установок студентів" викладено результати констатуючого експерименту.

Дослідження мало на меті визначити алкогольні установки студентів та шляхи формування у них антиалкогольної стійкості. В результаті виявлені такі особливості:

- непитущих студентів (за даними самооцінки) втричі більше, ніж їх батьків;
- основна кількість досліджуваних впевнена у шкідливості алкоголю, що не стає, однак, перешкодою до його вживання;
- більше третини опитаних виправдовують помірні дози алкоголізації;
- частина студентів є схильними до залежності від алкоголю;
- студенти суб'єктивно трактують поняття "тверезість", що створює небезпеку вживання ними алкоголю: і ті, хто п'є раз на місяць, вважають себе непитущими; опитані не співвідносять себе з питущими: негативно ставлячись до п'яних, самі вживають алкоголь, і не хочуть припинити це, що свідчить про закріплення у студентів алкогольних установок;
- порівняльний аналіз результатів першого і третього курсів свідчить про зростання до третього курсу числа помірно питущих, частоти алкоголізацій; зменшення кількості непитущих і тих, хто вважає алкоголь шкідливим; з часом студенти стають більш поблажливими до вживання алкоголю, отже, з'являються нові причини цього;
- виділені два піки початку алкоголізації студентів - час навчання в старших класах школи та у вузі; за 5 років (з 1989 по 1993) на 12% збільшилося число студентів, які пробували алкоголь до вузу;
- студенти знайомі з більшістю загальновідомих напоїв, та перевагу віддають слабким, однак, 1% опитаних відомий смак наркотиків;
- аналіз відповідей студентів засвідчує значну роль спадковості та

мікросередовища для формування у них алкогольної установки;

- основним мотивом початку алкоголізації студентів є цікавість та конформна спрямованість, які сильніші від страху спитись: 47,8% опитаних перед першою алкоголізацією знали про шкідливість алкоголю;
- відповіді студентів свідчать про складність формування у них свідомої алкогольної установки; частина з них можуть активно опиратися цьому, інші - байдуже поставитися;
- основною причиною вживання алкоголю студенти вважають існуючу традицію; алкоголізації для розрядки психологічної напруги різної етиології використовують 45,8% опитаних;
- різні мотиви відчуття невдоволеності життям (незадоволення собою, відсутність супутника життя, невизначеність свого місця в житті) складають важливу особисту причину звертання до алкоголю; значна кількість причин бути задоволеними життям (основна серед яких - правильно обрана спеціальність) свідчить про наявність у студентів основ формування антиалкогольної стійкості;
- причини психологічного характеру мають більше, ніж соціальні, значення для створення у студентів алкогольної установки;
- у студентів дві основні причини утримання від вживання алкоголю: відсутність потреби і бажання тверезо сприймати оточуючий світ.

Отже, ставлення до алкоголю формується до початку навчання у вузі.

Створення антиалкогольної установки ускладнюється існуванням соціальних та психологічних причин вживання алкоголю, що виявляються сильнішими за можливі мотиви утримання від нього.

Четвертий розділ "Особливості алкогольних установок студентів різних темпераментів" присвячений аналізу результатів анкетного опитування представників різних темпераментів (як було нами встановлено,

основну кількість студентів складають холерики - 48% та меланхоліки - 24,7%). Дослідження показало:

- непитущих батьків найменше у меланхоліків і холериків (8,5% і 13%); 3,5% меланхоліків мають помірно питущих матерів; у декого з холериків батько - алкоголік (1,5%). У студентів з екстравертованою установкою більше непитущих батьків, немає алкоголіків;
- серед непитущих студентів найбільше флегматиків - 49,6%;
- алкогольні традиції сім'ї найсильніше впливають на холериків - 46,8%; меланхоліки й інтроверти в цілому найменш критичні в оцінці своєї алкогольної установки;
- основна причина невживання алкоголю сангвініками та холериками - відсутність у цьому потреби - 28,3% і 25,3%; для флегматиків і меланхоліків - бажання осмислено сприймати оточуючий світ - 34,1% і 34,8%; однак, дані опитані вступають в протиріччя з властивою їм психологічною установкою;
- пробувати алкоголь найрідше відмовляються сангвініки-екстраверти, найчастіше - холерики й інтроверти в цілому, однак, дана установка не є усвідомленою; лише сангвініки та холерики п'ють, щоб відрізнятися цим від інших;
- холерики найчастіше виправдовують помірні алкоголізації і складають разом з меланхоліками більшість помірно питущих (37,8% і 35,3%), меланхоліки і сангвініки можуть пити, будучи противниками цього; флегматикам і холерикам алкоголь допомагає спілкуватись (8,1% і 6,9%); лише серед холериків і меланхоліків є такі, хто не склав думки про алкоголь чи сумнівається в його дії; 6,9% холериків і 2,5% меланхоліків вживають алкоголь, щоб звільнитися від проблем; сангвініки найчастіше визнають вживання алкоголю "культурним" і найменше вірять у самоконтроль питущого, коли мова йде не про них;

– ставлення студентів до п'яниць залежить від їх темпераментів: у холериків і меланхоліків - найбільш негативне, що зумовлює пропонування ними радикальних методів впливу на алкоголіків; найтерпиміше - у флегматиків, які найбільше жаліють п'яних (31,7%);
– у школі найчастіше вперше пробують алкоголь сангвініки (52,5%) й екстраверти (48,8%); у вузі - холерики (37,8%); серед меланхоліків найбільше тих, хто ще не знайомий з його смаком (8,9%); на флегматиків алкогольний колектив впливає найменше;
– меланхоліки знайомі з найменшою кількістю напоїв, що, однак, не свідчить про менше їх вживання; сангвініки й екстраверти частіше від інших віддають перевагу міцним напоям; дехто з сангвініків і холериків пробували наркотики;
– друзі-ровесники найчастіше були ініціаторами першої алкоголізації інтровертів - 33% і холериків - 40,1%, найрідше - у меланхоліків, на яких більше впливають старші (особливо мати); холериків, меланхоліків та інтровертів частіше заставляли вживати алкоголь; у першій алкоголізації меланхоліків власна ініціатива відіграє нейменшу роль;
– в домі товариша чи у власному вперше пробують алкоголь екстраверти, в гостях - інтроверти;
– холерики вживають алкоголь, щоб не бути "білою вороною" - 15,1%; вони й екстраверти в цілому вперше пробували алкоголь, знаючи про його шкідливість (52,9% і 52,8%);
– інтровертам недостатньо попередження про шкідливість алкоголю, потрібна суб'єктивна його перевірка;
– екстраверти пояснюють алкоголізації в основному об'єктивними обставинами, інтроверти - суб'єктивними; алкогольну традицію як причину вживання алкоголю найчастіше виділяють холерики і меланхоліки; психологічні мотиви: флегматики і меланхоліки - розчарування в житті, екстравертовані типи - бажання забутись, холерики - ба-

жання виділитись, меланхоліки - віру, що з ними нічого не станеться, сангвініки - бажання бути, як усі;

- меланхоліки (39,9%) й інтроверти (36,7%) складають більшість незадоволених собою, що може спричинити вживання алкоголю; флегматики та холерики - не знайшли свого місця в житті; у сангвініків найменше причин бути незадоволеними життям;
- реалізувати рішення кинути пити найшвидше може сангвінік: у тверезому оточенні - 22,2%, або проявивши силу волі - 12,1%.

Спорт як умову кинути пити вказують найрідше, особливо флегматики. Вважаємо, що справа не власне у спорті, а в специфіці його існування та розвитку в Україні, активне ж включення дитини в організовану та належно оснащену спортивно-ігрову діяльність здатне сприяти попередженню виникнення потреби в алкоголі, звільнюючи особистість від надлишку енергії та психо-емоційної напруженості.

Бажання кинути пити є в основному у сангвініків - 12,1%; флегматики не задумувалися над цим - 30,9%; більшість меланхоліків (і питущих) вважають, що ще не починали пити - 52,7%; серед холериків є такі, хто проти припинення вживання алкоголю, їм потрібні сильні мотиви, щоб звільнитися від нього (отруєння, стрес), меланхолікам - значна їх кількість.

Отже, представники певних типів темпераменту через свої психологічні характеристики більш схильні до вживання алкоголю та формування алкогольної установки, та це не робить обов'язковим потрапляння їх в алкогольну залежність. Уникнути цього допомагає створення відповідних умов життя і розвитку особистості, ослабивши прояви "алкогольноспрямованих" особливостей темпераменту чи направивши їх на соціально схвальну діяльність.

На основі узагальнення результатів дослідження зроблено такі **висновки**:

1. Існує взаємозв'язок між типом темпераменту студентів і їх ставленням до вживання алкоголю, темперамент особистості є психологічною основою формування алкогольної чи антиалкогольної установки; холерики та меланхоліки за своїми індивідуально-психологічними характеристиками найбільш вразливі до потрапляння в алкогольну залежність; властиві їм фіксовані установки затруднюють переорієнтацію алкогольних установок на протилежні; у флегматика небезпека стати алкоголіком найменша.

2. В системі темпераменту виділяються статичний і динамічний його прояви, другі з яких зумовлюються порушеннями психологічної рівноваги особистості і пов'язані зі зростанням невротизму та інтровертованості. Знання масштабів змін динамічного прояву темпераменту може сприяти збереженню психологічної рівноваги в стресовій ситуації і попередить звертання до алкоголю.

3. Алкогольна установка має таку структуру: а) знання про алкоголь та його дію; б) позитивна їх оцінка через очікування ейфорії шляхом звільнення від тривожності; в) послідовний вибір алкоголю як засобу вирішення проблем, - і характеризується такими основними особливостями у студентів різних темпераментів:

– серед флегматиків найбільше непитущих. Їх перша алкоголізація відбувається частіше вдома, з власної ініціативи, до навчання у вузі. Вони здатні протистояти алкогольному впливу, тому вважають, що якщо людина не захоче, то не зіп'ється, осмислено вирішують, чи вживати алкоголь; знають про його вплив і мають найменше причин звертатись до нього. Алкогольна установка флегматика дуже стійка, що не заважає йому відмовитись від алкоголю в новій ситуації.

– сангвініки починають вживати алкоголь в компанії товаришів, в шкільні роки, часто - не знаючи про його шкідливість, та усвідомлення цього не відвертає їх від спиртного. Алкоголь не є для них засобом звільнення від проблем, тому серед сангвініків найбільше тих, хто хоче кинути пити, їх алкогольна установка може легко змінитись на протилежну зі зміною ситуації.
– непитущих меланхоліків багато, та різних причин, що штовхають їх до алкоголю, - найбільше серед інших темпераментів. Меланхоліків можна заставити випити, вони виправдовують помірні алкоголізації і п'ють, знаючи про шкідливість алкоголю. Сподіваються на перевиховання п'яниць. Їх алкогольна установка швидко виникає і важко змінюється.
– алкоголізації холериків починаються в період їх навчання у вузі. Вони знають про шкідливість алкоголю, та мають багато причин звертання до нього. Серед них найменше противників спиртного та непитущих, вони допускають помірні алкоголізації, вважаючи, що їм алкоголь не загрожує. Холерики найсильніше відчувають тиск алкогольної традиції. У них важко створити антиалкогольну установку.

4. Формування алкогольної залежності більш пов'язане з темпераментом, ніж з інтро-екстравертованістю. Належність до меланхоліків чи холериків не визначає обов'язковості вироблення в індивіда алкогольної установки, та в антиалкогольному вихованні слід поєднувати індивідуальний підхід з врахуванням темпераменту дітей, зосереджуючи увагу на тих, у кого небезпека потрапити в залежність від алкоголю найбільша.

Перспектива подальшого дослідження бачиться у більш поглибленому і багатоаспектному аналізі впливу індивідуально-

типологічних особливостей особистості на формування алкогольної установки, організації лонгітюдного дослідження для експериментальної перевірки й уточнення психологічних характеристик особистості, що сприяють створенню у неї схильності до потрапляння в алкогольну залежність.

Основний зміст роботи відображений в таких публікаціях:

1. Леко Б.А. Прояви темпераменту в системі конфлікту //Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика. Матеріали Третьої Міжнар. наук.-практ. конф. - К.-Чернівці, 1995. - С.473-478.

2. Леко Б.А. Роль психологічних факторів у формуванні антиалкогольної установки студентів//Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні: Матеріали II-го з'їзду Товариства психологів України. - Київ, 1996. - В 16-ти Тт.- Т. 11.

3. Леко Б.А., Чуйко Г.В. До питання про проблему норми //Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми. - Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. У 6-ти кн. - кн. 6. - Чернівці: Митець, 1996. - С. 54-57.

4. Леко Б.А. Стрільба і рухливі ігри: навч. - метод. посібник. - Чернівці: Рута, 1994. - 60 с., іл.

5. Леко Б.А., Чуйко Г.В., Звенигородский В.В. О взаимосвязи общественного сознания студентов и трезвого образа жизни // Общественное сознание в условиях обновления социализма. Тез. междунар. науч. конф. - М.-Кривой Рог, 1989. - С.340.

6. Леко Б.А. Проблема вживання алкоголю: темперамент і поведінка в конфліктній ситуації //Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі. Тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. - Чернівці, 1993. - С. 167-168.

7. Леко Б.А., Звенигородський В.В., Чорнобаб І.Ф. Физическая культура в системе комплексного подхода к коммунистическому воспи-

танию студентов //Физическое воспитание как составная часть коммунистического воспитания в процессе подготовки специалистов агропромышленного комплекса. Рекомендации науч.-метод. конф. - Умань, 1988. - С. 3-8.

8. Леко Б.А. Трезвый образ жизни - необходимоє условие формирования специалистов в услових перестройки //Социологические исследования и социальные технологии. Тез. выступ. на респ. научн.-практ. конф. - Кировоград, 1989. - С.79-81.

Леко Богдан Аркадьевич. "Психологические особенности формирования алкогольной установки в зависимости от индивидуально-типологических свойств личности".

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 - Общая психология, история психологии, Институт психологии АПН Украины, им. Г.С. Костюка, Киев, 1997.

Защищается рукопись, в которой рассматривается зависимость отношения студентов к употреблению алкоголя от их индивидуально-типологических особенностей; типичные для студентов с разными темпераментами алкогольные установки, имеющие специфическую структуру и особенности; выявляются темпераменты, представители которых более склонны к формированию алкогольной зависимости и установки; в системе темперамента выделяются статичное и динамичные его проявления.

Leko Bohdan Arkadiyovich. "Psychological perculiarities of formation of alcocholic set depending on the individual-typological qualities of personality".

The thesis research is submitted of attaining the Master's degree in psychology with speciality 19.00.01 - General psychology, hystory of psy-

.chology. Institute of Psychology APS of Ukraine, named after G.S. Kostyuk, Kyiv, 1997.

The thesis deals with the dependence between relation of students to the alcohol use and their individual-typological characteristics; alcoholic sets, which are typical for students with different temperaments and have specific structure and particuliarities; figures out the temperaments, representatives of which are more incline to the formation of alcoholic set and dependence; statical and dynamic its espressions are displayed into the system of temperament.

Ключові слова: статичний та динамічний прояви темпераменту, холерик, сангвінік, меланхолік, флегматик, невротизм, інтроверсія, екстраверсія, алкогольна та антиалкогольна установка, вживання алкоголю.

Підписано до друку 15.01.97.
Формат 60 х 84/16.
Папір друкарський. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 1,3. Обл.-вид. арк. 1,4.
Зам. 007. Тираж 120 прим.

Друкарня видавництва "Рута" Чернівецького держуніверситету
274012, Чернівці, вул.Коцюбинського, 2

442104

Ав 36.883